

*Fig. 1. Riddare till häst. Relief intill södra långhusportalen till Halla kyrka, Gotland.
Mounted knight. Relief near the south nave portal, Halla Church, Gotland.
Samtliga fotografier av författaren. All photos by the author.*

Romanska förflyttningar i tid och rum

Några exempel från kyrkor på Gotland

Evert Lindkvist

Title Romanesque Movements in Time and Place. Some examples from Churches on Gotland
Abstract The reliefs on walls, portals and baptismal fonts on and in the Mediaeval Gotlandic stone churches offer important information about the time and the society in which they were created. Details in certain images are difficult to interpret as illustrating only biblical texts and should probably be considered as having a double meaning involving not only religious themes but also various references to contemporary historical events. These images may be related to the Cistercian abbey in Roma and the powerful social groups in Gotland society engaged in warfare and church politics. This article deals with the visualization of Mediaeval travel and movement, especially pilgrimage, and links between different times and places, from the Adoration of the Magi to contemporary pilgrimage and crusades.

Keywords Gotland, Stone Relief, Baptismal Font, Pilgrimage, Crusade, Crusading Ideology

Author Ph.D. in Art History, Stockholm University

Email Evert_K_Lindkvist@telia.com

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILD TOLKNING • NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 1/2, 2017, PP. 4–25. ISSN 2323-5586

Mitt på Gotland – inte långt från Roma kloster, platsen för ruinerna av ett cistercienserkloster som grundlades på 1160-talet – ligger Halla kyrka. Intill kyrkans södra långhusportal finns en bild som representerar hastig rörelse, förflyttning, men även prestige, styrka och vapenmakt (fig. 1). En stolt ryttare sitter på sin springare, rustad med hjälm, lans och sköld. På lansens fladd-

rar en fyrflikig fana i fartvinden. Bilden visualiserar föreställningen om en medeltida riddare. Han var en fruktad krigare, en snabbt tillgänglig och flyttbar stridskraft, redo att kastas in där hans kompetens efterfrågades. Riddaren framträder här i sin maktposition, uppsutten till häst. I den medeltida riddarromanen blev han förhärslig och tillskriven viktiga roller, vaktan-

de såväl territoriella gränser som högstående moraliska och religiösa ideal.¹

Utanför portalen, ingången till Guds hus och den andliga världen, accentueras figurens väktarroll samtidigt som den visar på rörlighet och framåtanda. Det kan mycket väl röra sig om en framställning av en korsridhare, eller åtminstone en krigare med den potential som efterfrågades av dem som skulle delta i korstågen. Bilder med denna form av militärt utrustad ryttare är ingen isolerad förekomst i Halla. Flera av de gotländska kyrkorna har relief med olika former av stridsutrustade, beridna soldater på sina fasader, exempelvis Väte och Grötlingbo. Ibland har dessa bilder tolkats som jaktscener, men beväpningen visar att det rör sig om stridsutrustade krigare. Förekomsten i kyrkorna gör att man kan associera till korståg och korstågsideologi – även om sådana tolkningar kan ifrågasättas, eftersom det saknas skriftliga källor som direkt belägger sådan verksamhet på Gotland.²

Ofta anförs påven Urban II som främste förespråkare för korstågen. Dennes tal i Clermont 1095 ses som en tändande gnista till den rörelse som senare utvecklades till omfattande militära missionsföretag. Det är föga förvånande att dessa stora kristna krigsföretag återspeglas i kyrkokonsten. Hypotetiskt kan riddarnas sköldar – som dominerar de gotländska riddarbildernas centrala del – ha varit bemålade med ett kors för att understryka sambandet med kyrkan. I så fall skulle kopplingen till en korstågsideologi vara än mer relevant. Korsriddaren blir en maktsymbol och ett

uttryck för hur den kristna världsordningens militanta rörelse framskrider, hur tron överförs och kyrkans maktområde utvidgas med stöd av den världsliga makten. Som exempel kan anföras hur den danske kungen Valdemar den Store lät prägla mynt med bilder av sig själv som korsridhare efter erövringen av Rügen 1169.³

Att man kan se spår av påverkan från korstågsideologi i den medeltida kyrkonkonsten framgår av den internationella forskningen, kanske främst gällande Frankrike, men även Italien och andra västeuropeiska länder. Som belägg för att många bilder har inslag av korstågspropaganda anföras att predikanter i skriftliga manualer uppmanas att utnyttja bildernas potential som inspirationskälla för korstågen i slutet av 1000- och början av 1100-talet.⁴

Som bildmässiga inslag i propagandan nämns gammaltestamentliga motiv, men också nytestamentliga motiv som Marias historia och Konungarnas tillbedjan.⁵ Det sistnämnda har sin textmässiga grund i Matteusevangeliets berättelse om de österländska stjärntydnarna som ville söka upp och tillbede den nye kung vars stjärna de sett tändas på himlen. Stjärntydnarna har i myter och legender senare omvandlats till Tre vise män eller Heliga tre konungar. Således har dessa framställningar – med sina hänvisningar till platser och händelser som förknippas med kristendomens ursprung – varit avsedda att entusiasmera medeltidens krigare att ta upp kampen för den rätta tron. Kampen skulle föras mot dem som skändar de heliga platserna och där tillber avgudar. Mot dessa mobiliserar man

de väpnade styrkorna, *milites Christi*, Kristi stridsmän.⁶ För de enskilda deltagarna i korstågen var det emellertid oftast möjligheten att erhålla eftergifter för syndastraffet som starkast motiverade medverkan.⁷

De ikonografiska spåren av denna ideologi kan variera i sin utformning och är antagligen anpassade efter de politiska förhållanden som var rådande i det område där bilderna framställdes. I det nordiska området blev Baltikum av påven Alexander III förklarat som korstågsområde redan 1171–1172, med löfte om avlat eller indulgens.⁸ I början av 1200-talet helgades sedan Livland åt Maria och deltagande i korståg till Marias land blev vid Laterankonciliet 1215 förklarat likvärdigt med samma företag till det Heliga landet och belönades med samma privilegier och avlat.⁹

DOPFUNTAR

I den gotländska romanska stenskulpturen är det främst dopfuntarna som uppvisar omfattande bildprogram. Funten var genom dopriten den egentliga porten in i den kristna församlingen och som sådan en gränsmarkering. Den var minst lika viktig att accentuera och förse med bilder som portalen. Ofta innefattar bildprogrammen scener föreställande figurer i rörelse; ryttare och vandrare, ofta tolkade som ingående i de nytestamentliga reseberättelser som rör Kristi barndoms historia. Det ovan nämnda motivet, Konungarnas tillbedjan, där tre kungar avbildas tillsammans med eller i anslutning till Maria och Jesusbarnet, tillhör de vanligast förekommande i dessa bildprogram.¹⁰ I dem finns ofta även

framställningar av Flykten till Egypten och Barnamorden i Betlehem. I det senare motivet utgör vapen ett givet inslag, men även i andra bilder förekommer vapen.

Gerum

I Gerum kyrka finns en av de dopfuntar som på cuppan har en bildsvit där motivet med Konungarnas tillbedjan ingår. De övriga scenerna i funtens bildprogram är: Bebådelsen, Visitation, Josefs dröm, Kristi födelse, Herdarnas uppenbarelse. De kan ses som typiserade inslag i berättelsen om Kristi barndoms historia med utgångspunkt i Bebådelsen, och slutande i Konungarnas tillbedjan. Det senare motivet visas i två separata bildfält, inramade av kolonetter förenade med en arkadbåge; det är bildprogrammets huvudscen. I det ena bildfältet kommer de tre krönta figurerna tydligt marscherande framåt, med sina gåvor i händerna. Till höger därom, i det andra bildfältet, finns Madonnan och barnet (fig. 2). Jesusbarnet är vänt mot kungarna och gestikulerar mot dem, medan Mariabilden är stelt och frontalt framställd. I detta bildfält finns även ett draperi som hänger från arkadbågen och har dragits isär. En flik är som av en osynlig hand uppvikt så att madonnabilden blir synlig. Bilden är konstruerad så att Maria och Jesusbarnet ger intryck av att sitta i en nisch eller ett litet kapell vars öppning mot betraktaren utgörs av bågen med sitt isärdragna draperi.

Man kan utläsa två tidsdimensioner i bilderna. Främst visas en episod i den historiska berättelsen om hur nyheten om

Fig. 2. Tronande madonna med Jesusbarnet. Detalj av motivet Konungarnas tillbedjan. Relief på dopfunten i Gerum kyrka, Gotland.

Virgin and Child. Detail of the Adoration of the Kings scene. Relief on the baptismal font in Gerum Church, Gotland, Sweden.

Kristi ankomst nådde ut till världen och hur de tre konungarna, eller vise männen, uppfattar och förstår skeendet genom att besöka Maria i vad som kan betraktas som den första kristna pilgrimsfärden. I en annan tolkningsdimension är bilden en demonstration av hur man under den medeltida samtiden kunde återuppleva händelsen genom att besöka ett kapell eller en nisch där en Mariabild, en madonna, fanns uppställd. Den kunde vara dold bak-

om förhängen som vid särskilda tillfällen drogs undan, så att skulpturen kunde betraktas och tillbes. Resor till platser där särskilt berömda bilder av Maria fanns uppställda sågs som pilgrimsfärder i mindre format. I bevarade avlatsbrev föreskrivs tillbedjan inför vissa bilder i särskilda kyrkor för att erhålla lindring i botgöringen.¹¹ Dessa bilder var ofta magnifika skulpturer, och en del av dem ansågs undergörande. Bilden av Maria i Gerum visar, genom

Fig. 3. Detalj av motivet med Kungarnas återresa efter att de varit hos Maria och Jesusbarnet. Relief på dopfunten i Eke kyrka, Gotland.

Detail of the Return of the Kings after the Adoration. Relief on the baptismal font in Eke Church, Gotland, Sweden.

sin dubbla tidsdimension, hur den kristna historien kunde levandegöras i den medeltida samtiden.

Eke

På funten i Eke återfinns också framställningar av Kristi barndoms historia, jämfört med Gerumfunten dock något utökade. Motiven är följande: Bebådelsen och Visitatio, Födelsen, Konungarnas tillbedjan, Konungarnas dröm och Konungarnas hemresa. I den senare scenen sitter kungarna till häst och man kan föreställa sig hur de efter sin drömmupplevelse rider tillbaka hemåt. I Matteus' evangelium omtalas hur stjärntydarna i drömmen uppmanades att anträda hemresan utan att besöka Hero-

des, och att inte för honom avslöja var den nyfödde Jesus, den nye konungen, kunde återfinnas.

På bilden i Eke passerar de tre kungarna två tornliknande byggnader (runda med kägeltak) som verkar vara uppförda i murverk. Samtliga byggnader är försedda med korskrönta tak och intill alla syns en flikig fana på sin stång. Bildsviten avslutas med en tredje byggnad som har en öppen port, som för att ta emot ryttarna och därmed markerande deras ankomst (fig. 3). Bilden visar således hur kungarna förflyttar sig mot ett mål och på sin väg passerar andra platser. Alla byggnader har likadana korsprydda takkrön, medan flaggorna är något olika. Om flaggorna antas repre-

ra olika grupperingar, folk eller riken, och korsen symboliserar en gemensam religion, skulle de här kunna tolkas som ett budskap om kristendomens spridning och strävan att integrera och förena skilda folkstammar. Korskrönta byggnader är, om man ser dem som kristna kyrkor, i sammanhanget anakronistiska, men desto mer realistiska i en föreställd medeltida pilgrimsvandring eller korstågstanke. Bilden kan även här sägas vara en framställning av förflyttning i såväl tid som rum.

Dessa bilder – tillkomna under 1100-talets slut eller 1200-talets början, när pilgrimsrörelser och korståg var aktuella inslag i den kristna kyrkans politik – har troligen haft betydelse utöver illustrerandet av den bibliska historien. Berättelserna om de tre vise männens, de österländska stjärntydnarnas eller Konungarnas tillbedjan kan ses som berättelser om den första pilgrimsresan. Berättelsen skulle därmed bli en historisk "förebild" för den medeltida samtidens pilgrimsrörelser, och i för-

Fig. 4. Riddare med sköld och svärd. Relief på dopfunten i Endre kyrka, Gotland.
Knight with sword and shield. Relief on the baptismal font in Endre Church, Gotland, Sweden.

längningen för korstågen. Dessa syftade delvis till att återerövra pilgrimsmålen i det Heliga landet, men även till att bereda mark för en offensiv missionsverksamhet i områden där andra religionsformer var förhärskande, till exempel i det baltiska.¹²

Endre

Dopfunten i Endre har en cuppa som är helt täckt av reliefer, av vilka de flesta tyvärr är mycket svårt vittrade. Trots reliefernas dåliga kondition går det att i cup-

pans övre register skönja scener med Kristi passion, korsfästelsen och nedtagningen från korset. I övrigt är det svårt att urskilja några detaljer på cuppans övre del. Den skrånande undersidan har emellertid flera, något tydligare framställningar i vilka beväpnade soldater står uppradade i fyra av de sju arkadöppningarna. En av soldaterna poserar med lans och sköld, en annan med yxa och sköld. De båda återstående är rustade med svärd och sköld men avbildas i något olika poser: den ene har svärdspet-

Fig. 5. Riddare tar korset. Relief på dopfunten i Endre kyrka, Gotland.
Knight taking the Cross. Relief on the baptismal font in Endre Church, Gotland.

sen riktad nedåt medan den andre håller svärdet framåtriktat i någon form av attack- eller försvarsposition (fig. 4).

I fältet intill den sistnämnda bilden står två figurer vända mot varandra. Den ene håller ett kors, den andre lyfter ett svärd. Nedanför dem, i samma arkadfält, finns två figurer som höjer sina händer som i acklamation, diskussion eller bön (fig. 5). Korset och svärdet är kraftiga symboler, särskilt när de förekommer tillsammans,

och bilden kan tolkas som en framställning av hur en soldat eller riddare "tar korset", dvs. står i begrepp att ansluta sig till ett korståg. Intill denna bild finns en mycket vittrad scen i vilken man kan ana en bädd och flera gestikulerande figurer. Möjligen framställs här antingen födelsen eller gravläggningen; båda tolkningar är möjliga och händelserna kan hänföras till området för pilgrimsmålen i det Heliga landet.

*Fig 6. Dopfunten i Halla kyrka, Gotland.
Baptismal font in Halla Church, Gotland, Sweden.*

*Fig. 7. Flykten till Egypten och idolernas fall. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.
The Flight into Egypt and the Fall of the Idols. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.*

Halla

Innanför Halla kyrkas portal, med sin ovan nämnde praktfulla riddare, finner vi en av Gotlands finaste och märkligaste dopfontar. Den är helt täckt av bildframställningar, flera av dem svårtolkade (fig. 6). Jag ska här ta upp några av dem till diskussion. Läsningen av bildframställningarna sker moturs, dvs. mot höger.

Cuppans övre register har flera bilder som verkar föreställa scener ur Kristi barnoms historia, bl. a. en tydlig framställning av Flykten till Egypten, den Heliga familj-

ens försök att undkomma Herodes soldater. Motivet återges i två bildrum som åtskiljs av en kolonnett i den arkad som utgör scenernas ramverk. I den första scenen ser vi Maria ridande i sidsadel på en åsna med Jesusbarnet i sitt knä (fig. 7). Josef är inte med här, utan återfinns på andra sidan om den motivdelande kolonnetten. I den övre, högra delen av bilden finns emellertid ytterligare en figur, som verkar falla framåt/neråt. Den har erhållit flera olika tolkningar, men jag ser den som en avgud, eller idol,

*Fig. 8. Detalj av fig. 6.
Jesusbarnet med korset i den vänstra handen och med den högra pekande framåt i vad som påminner om en väl-signelsegest.*

*Detail of fig. 6.
Christ holding a cross in his left hand, the right pointing forward with its fingers seemingly forming a sign of benediction.*

som ramlar eller störtas från sin piedestal vid den heliga familjens ankomst. Det kan noteras att Josef redan tycks ha passerat och att avgudabilden faller först framför Maria och barnet. Bilder med detta tema är vanliga i den kontinentala kristna ikonografien. Michael Camille inleder sin studie *The Gothic Idol* med att visa ett antal sådana framställningar.¹³ Budskapet är att de hedniska gudarna faller när kristendomen gör sitt intåg. Man kan föra tolkningen av bilden vidare och placera dess innehåll i den samtida medeltidens politiska sammanhang och sätta den i relation till den beridne riddaren i samma kyrkas por-

tal. Den förmodade korsriddaren kan då liknas vid en budbärare för den kristna religionen, som genom deltagande i korståg får hedniska gudar på fall i Jungfru Marias land. Dopfuntbildens innehåll kan i överförd mening liknas vid resultatet av ett korståg, i vilket man för en kamp mot hedendom i det kristna korsets tecken, det tecken som Jesusbarnet i en markerad gest sträcker fram mot den fallande gudabilden på Hallafunten (fig. 8). Även i flyktscenen är korset som kristen symbol anakronistiskt, men kan återigen i en tidsförflyttning hänvisa till korstågstanken. Makten utgår från Kristus och gudabilden faller först se-

Fig. 9. Reliefer på dopfunten i Halla kyrka, Gotland. Skälens övre del, bildfältet till vänster: Flykten till Egypten och idolernas fall (se även fig. 7); bildfältet till höger: Josef, och två sittande figurer, ev. personifikationer av Kristus/Kristenheten och det hedniska Egypten.

Skälens undre del, bildfältet till vänster: två riddare pekar mot monster i svickel och motivet Flykten till Egypten och idolernas fall; bildfältet till höger: tronande kung Herodes håller ett svärd och pekar mot monster i svickel, samt en kung som håller en gåva/föremål i sina upphöjda händer.

Reliefs on the baptismal font in Halla Church, Gotland. Upper part of the bowl: scene to the left, the Flight into Egypt and the Fall of the Idols, see also fig. 7: scene to the right, Joseph and two seated figures, perhaps personifications of Christ/Christianity and heathen Egypt.

Lower part of the bowl: scene to the left, two knights pointing at a monster in the spandril and the scenes on the upper part, the Flight into Egypt and the Fall of the Idols motif; scene to the right, the enthroned King Herod holding a sword and pointing to a monster in the spandril, and a king holding a gift in his raised hands.

Fig. 10. Två beväpnade kungar som korsridhare; de leder pilgrimer som finns i fälten till vänster därom (se fig. 14 och 15). Kungarna pekar mot monster i svickeln och motivet Flykten till Egypten på skälens övre del. I fältet till höger Herodes med svärd. Jfr fig. 9. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Two armed kings as crusaders. They are guiding the pilgrims shown in the scenes to the left (see figs 14 and 15). The kings are pointing at the monster in the spandril and at the scene with the Flight into Egypt on the upper part of the bowl. The scene to left depicts Herod with a sword (cf. fig. 9). Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

dan Josef har passerat statyn. Bilden med flykten och avgudens fall är nämligen knuten till nästa scen. Där står Josef, som leder riddjuret, förundrad inför två tronande figurer – av Harriet Sonne de Torrens tolkade som personifikationer av Kristus (eller snarare Kristenheten) och det hedniska Egypten (fig. 9, övre bildfältet till höger).¹⁴ Med en sådan tolkning blir bilden en framställning av hur Egypten omvänds till kristendomen genom den heliga familjens ankomst.

Även undersidan av cuppan är försedd med reliefer. Under de båda scenerna med flykten och ankomsten till Egypten återfinns två arkadinramade scener med vapenförsedda figurer, och i svickeln mellan dem ett monster som håller ett avhugget huvud (fig. 9 och 10). I scenen till vänster står två svärdbeväpnade kungar som pekar på monstret i svickeln och på scenen ovanför, Flykten till Egypten och idolernas fall. I scenen till höger sitter en krönt person med höjt svärd som också pekar på

Fig. 11. Kungar med gåvor på väg för att tillbedja Jungfru Maria och Jesusbarnet. Pekande ängel (i svickeln till vänster) och Guds hand (till vänster i bildfältet) indikerar budskapet till kungarna att inte återvända till Herodes. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Kings with gifts on their journey to the Adoration of Virgin Mary and Christ. The angel pointing in the spandril to the left and God's hand (to the left in this scene) convey the message that the kings should not return to Herod. Relief on baptismal font in Halla Church, Gotland.

monstret: en möjlig tolkning är att det är Herodes som beordrar barnamorden i Betlehem. Omedelbart till höger om honom, i samma bildfält, står en kung med ett kärl i sina upphöjda händer. I nästa bildfält (fig. 11) står ytterligare två kungar på samma sätt bärande på var sitt föremål, liknande dem som vanligen förekommer i motivet Konungarnas tillbedjan. I svickeln uppe till vänster finns en ängel och strax nedanför, inne i bildfältet, en stor hand som med talargest pekar på de två kungarna;

ängeln och handen kan symbolisera hur kungarna av Gud uppmanas att inte återvända till Herodes och avslöja var den Heliga familjen befinner sig. Det hela verkar visa att de tre kungarna nu har lämnat Herodes för att bege sig till Betlehem för att tillbe Kristus.

Om vi fortsätter att läsa funtens bildfält moturs (alltså mot höger), så tycks berättelsen i nästa bildsekvens börja om i en ny tidsdimension (fig. 12). En figur med ämbetsstav i vänsterhanden, gör med sin hö-

Fig. 12. Figur hållande ämbetsstav verkar befälla en annan figur, som pekar mot stjärna i svickel. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Figure holding a staff of office seems to command another figure who points to a star in the spandril. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

gerhand en uppmanande gest åt en krönt person som står framför honom. Den krönte pekar i sin tur mot den blomliknande stjärnan i svickeln intill. Betlehemstjärnan var tecknet, den drivande kraften, som fick männen från österlandet att starta sin färd för att finna och uppvakta den

nye konungen. Här verkar det vara någon bemärkt person som uppmanar kungen att göra om denna färd.¹⁵

I nästa bildfält ses nämligen två krönta figurer, två kungar som verkar göra sig redo för avfärd: de tar på sig skor, pilgrimsväskor och mantlar, synbarligen för

Fig. 13. Figurer som verkar förbereda pilgrimsfärd. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Figures that appear to be preparing for a pilgrimage. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

att anträda en pilgrimsfärd (fig. 13). Där på följande scen (fig. 14) visar två av de tre kungliga pilgrimerna som, liksom de kungar som var på väg att uppvakta Maria och Jesusbarnet, är på vandring bärande föremål som liknar kärl – förmodligen avsedda att ses som innehållande gåvor ämnade för Marias barn. Till skillnad från motsvarande motiv i fig. 11, bärs gåvorna här med täckta händer. Kungarna är nu även försedda med pilgrimsstavar och pilgrimsväskor. En av kungarna bär sin stav över ax-

eln och har extra packning hängande över den, något som inte förekommer i de tidigare nämnda bilderna med de tre kungarna. Pilgrimsutrustningen visar tidsskillnaden i framställningen.

Bildfältet med de två kungliga pilgrimerna (fig. 14) hänger ihop med nästa scen: här återfinns den tredje av dem, utrustad på samma sätt som sina kolleger, och anförd av en svärdsbeväpnad, krönt riddare (fig. 15). Riddaren, här tolkad som korsriddare, pekar snett uppåt mot svick-

Fig. 14. Krönta pilgrimer med gåvor. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Crowned pilgrims with gifts. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

Fig. 15. Korsriddare anför en krönt pilgrim och pekar mot bild i svickelfält. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

Crusader, leading a crowned pilgrim, pointing to the image in the spandril. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

Fig. 16. Korsriddaren pekar mot avlatsbrev (?) i svickelfältet. Relief på dopfunten i Halla kyrka, Gotland.

The Crusader pointing to a letter of indulgence (?) placed in the spandril. Relief on the baptismal font in Halla Church, Gotland.

eln mellan bildfälten. I denna avbildas ett föremål som kan beskrivas som en fyrkant med fyra utskjutande ovaler eller rundlar (fig. 16). Möjligen föreställer detta ett sigillföresatt avlatsbrev.¹⁶ Ett sådant spelade samma roll som ledmotiv och drivkraft för medeltidens pilgrimer och korsfarare som stjärnan för de tre vise männen.

Med det därpå följande bildfältet har vi kommit fram till det med vilket beskrivningen av skålens undersida började (se s. 16 och fig. 10): de två krönta korsriddarna som – liksom riddaren i föregående fält,

fig. 15 – pekar upp mot monstret i svickeln och mot motivet Flykten till Egypten och idolernas fall. Korsriddarnas gest blir en tydlig hänvisning till korstågens syfte att störta avgudar och befria pilgrimsmålen; monstret kan i denna tidssekvens ses som en hänvisning till de otrognas framfart på de heliga platserna. I hela denna bildsvit finns ingen tronande Madonna med barnet, som brukligt är i framställningar av Konungarnas tillbedjan. Istället återfinns Maria och Jesusbarnet ovanför korsriddarna i scenen med Flykten till Egypten och

idolernas fall – den första resa som resulterade i kristendomens expansion. Bilderna kan sägas presentera tre olika former för pilgrimsfärder: de Heliga tre konungarnas bibliska resa, de tidiga pilgrimsfärderna och slutligen korstågen. Det är rörelserna, resorna, som framhävs och de motiveras av den resa som den heliga familjen gjorde, dvs. Flykten till Egypten, som ledde till de hedniska gudarnas fall. Sviten ger sålunda den bibliskt historiska bakgrunden till medeltidens korståg och korsriddarromantik (fig. 1).

BILDERNAS KONTEXT

Den medeltida konstens historia har traditionellt skrivits genom att datera och proveniensbestämma de bildbärande föremålen. Den ikonografiska analysen syftar sedan i allmänhet till att klargöra om och hur bilderna illustrerar bibliska texter eller andra religiösa legender. Därutöver har emellertid analyser med ikonologisk inriktning pekat på andra betydelser och immanenta budskap i bilderna. Ofta har just den romanska stenskulpturen varit föremål för sådana mer djupgående analyser i vilka hänsyn tagits till samtidens miljö och politik. Jan Svanberg har på svenskt område i skilda studier varit en ögonöppnare på detta område.¹⁷

I vilken mån kan man då anta att en korstågsideologi skulle vara aktuell på Gotland under det romanska skedet? Historikern Thomas Lindkvist ger en intressant bild av de relevanta förhållandena i Norden:

The articulation of crusading ideology and the foundation of the Cistercian Order were not only contemporaneous but closely connected. The Cistercians were not a military order, but Bernhard of Clairvaux was very active in the propagation of a crusading ideology. The Second Crusade was proclaimed by Pope Eugenius III, himself a Cistercian, in 1147, and Bernhard supported the idea that crusades could be directed against all enemies of Christendom, wherever they were to be found, not only in the Levant. The connection between the Wendish crusades of Danish bishops and kings and crusading activity is obvious.¹⁸

Bernhard av Clairvaux, cistercienser-abboten som klart förespråkade korståg, anses ha varit nära vän med biskop Eskil i Lund. Att Eskil och Lund var styrande i Nordens kyrkoliv under 1100-talet har konstaterats av flera forskare. ”Det måste således med eftertryck konstateras att Linköpingskyrkan under sin äldsta tillvaro på alla områden var orienterad mot Lund”, konstaterar exempelvis Herman Schück.¹⁹ Synoden i Lund 1139, som leddes av Eskil, kan ses som utgångspunkt för cisterciensernas etablering i Norden.²⁰ Eskil var med och stod bakom utnämningen av cisterciensermunken Stefan från Alvastra till ärkebiskop i Uppsala 1164. Likaså var den lundensiske biskopen med då den franske cisterciensermunken Fulco utnämndes till biskop i Estland 1167. Cistercienserna var, som Kersti Markus påvisar, drivande i missionssträvanden och korståg i Norden.

Klostret i Roma på Gotland grundades i ett område som ansågs tillhöra kristenhetens utmarker, antagligen 1164.²¹ Det är inte omöjligt att det var i samband med

klostergrundandet som Gotland anslöts till Linköpings stift.²²

I det centrala området med socknarna Roma och Halla har det, förutom klostret, funnits flera imponerande anläggningar. En av dessa var den nu försvunna medeltidsbebyggelsen vid Hallegårda i Halla. Gårdsbebyggelsen låg nära kyrkan som anses ha varit en patronatskyrka. Möjligen kan Halla kyrka ha tillhört Hallegårda.²³ Man kan således betrakta området som ett över tid väletablerat maktcentrum, vilket konstateras av arkeologer som gjort arkivsökning om och undersökningar på platsen. Deras bedömning sammanfattas så här:

Enligt författarnas uppfattning finns det med största sannolikhet ett nära samband mellan klosteretablering och allting i Roma och stormännen i Halla. Vad vi ser här tycks vara en lokal maktstruktur med kontinuitet från romersk järnålder och fram i högmedeltid, en struktur som manifesterar sig i statusbetonade gravar, bildstenar, stenhus, befästningsverk och patronatskyrka.²⁴

Med en sådan solid och anrik maktstruktur förefaller det inte otroligt att området senare under medeltiden var aktuellt som stödjepunkt för korståg österut. Cistercienserklostret i Roma och stormannagården Hallegårda i Halla kan ha varit involverade i en sådan rörelse, vilket möjligen avspeglas i kyrkornas bildprogram där bibliska och samtida motiv vävts samman.

SLUTORD

Många bilder i den romanska stenskulpturen på Gotland verkar innehålla bibetydel-

ser som i någon mening får dem att spänna över tid och rum och binda samman sin samtid med den bibliska historien.²⁵ Eftersom kristendomen under medeltiden fortfarande befann sig i en expansiv fas, kan man anta att olika representationer av mission och korståg även ingick i de ikonografiska program som presenterades i kyrkorna. Pilgrimsvandringar till och säkrande av de heliga platserna var en del av korstågspropagandan.²⁶ Korstågsrörelsen ses i detta sammanhang emellertid inte som enbart syftande till utvidgning av religionens domäner utan även till att knyta samman de bibliska skeendena med de samtida. De bilder som lyfts fram i denna artikel var inte bara avsedda att förflytta betraktaren i tid och rum utan även att forma en sammanhängande, enhetlig kristen världsuppfattning.

Noter

- 1 DUBY 1967, 81–85; NORN 1982, 64–72.
- 2 Bengtsson 1999, 91. – Betr. de nordiska länderna föreligger det dock skriftligt material som indikerar både intresse för och deltagande i korståg; t.ex. den i Norden författade krönikan *De profectione Danorum in Hierosolymam* (Om danernas färd till Jerusalem), ”som redogör för några danska stormäns anslutning till det tredje korståget 1189–92. Att danska korsfarare deltagit i detta krigståg kan också beläggas genom andra källor...” Se Bengtsson 1999, 39f. Red. anm.
- 3 Bengtsson 1999, 40 och där anförd litteratur.
- 4 Derbes 1995, 460–478, och där anförd litteratur. – För nordiskt vidkommande kan också noteras att ryttrar- och stridsscener i t.ex. jylländska kyrkor (bl.a. kalkmålningar i Skibet, Hornslet, Ål) av flera forskare satts i samband den politiska situationen och tolkats som korstågsmotiv. Se Bengtsson 1999, 82ff. Red. anm.
- 5 Katzenellenbogen 1944, 146.
- 6 Constable 2008, 167.
- 7 Constable 2008, 113f.
- 8 Gallén 1962, 388f.
- 9 Markus 1999, 10, och där anförda källor.
- 10 Sonne de Torrens 2003 a, 309.
- 11 Pegelow 2004, 35.
- 12 Hannestad 1966, 16f.
- 13 Camille 1995, 1–6, särskilt bilderna nr 1, 2, 5, 6.
- 14 Sonne de Torrens 2003 b, 41.
- 15 Roosval (1952, 284) tolkade personerna som två vandrande konungar, pekande mot stjärnan i svickeln. Red. anm.
- 16 Mia Åkestam tackas för muntligen avgivet tolkningstips vid Nordiska ikonografiska symposiet *Materialitet och mobilitet*, i Visby 2016.
- 17 Se t.ex. Svanberg 1995, 173–179.
- 18 T. Lindkvist 2001, 121.
- 19 Schück 1959, 47.
- 20 France 1992, 32.
- 21 Markus 1999, 147.
- 22 Pernler 1977, 65.
- 23 Markus 1999, 123.
- 24 Broberg et al. 1990, 76.
- 25 E. Lindkvist 2015.
- 26 Katzenellenbogen 1944, 148; Constable 2008, 114.

Källor och litteratur

- Bengtsson, Herman. *Den höviska kulturen i Norden. En konsthistorisk undersökning*. Stockholm: KVHAA, 1999.
- Broberg, Anders & Peter Manneke, Christian Runeby & Eric Svanström. ”Hallegårda i Halla – social stratifiering eller bara en tillfällighet?”, *META* 90:3 (1990): 67–79.
- Camille, Michael. *The Gothic Idol. Ideology and Image-Making in Mediaeval Art*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Constable, Giles. *Crusade and Crusaders in the Twelfth Century*. London och New York: Routledge, 2008.
- Derbes, Anne. ”Crusading Ideology and the Frescoes of S. Maria in Cosmedin”, *The Art Bulletin*, vol. 77, no. 3, Sept. (1995): 460–478.
- Duby, Georges. *The Making of the Christian West*. Genève: Editions d’Art Albert Skira, 1967.
- France, James. *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian Studies Series 131. Kalamazoo, Michigan: Cistercian Publications, 1992.
- Gallén, Jarl. ”Indulgens”, *Kulturhistoriskt lexicon för Nordisk medeltid*, 387–393. Malmö: Allhems förlag, 1962.
- Hannestad, Knud. *Korstågen. Ett möte mellan två kulturer*. Solna: Prisma, 1966.
- Katzenellenbogen, Adolf. ”The Central Tympanon at Vézelay: Its Encyclopedic Meaning and its Relation to the First Crusade”, *The Art Bulletin*, vol. 26, no 3, Sept. (1944): 141–151.
- Lindkvist, Evert. *Gotlands romanska stensulptur. Visuella budskap i sten*. Diss. Visby: Gotlandsboken AB, 2015.
- Lindkvist, Thomas. ”Crusades and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140–1500”, *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150–1500*, ed. Alan V. Murray, 119–130. Aldershot, Burlington USA, Singapore, Sydney: Ashgate, 2001.
- Markus, Kersti. *Från Gotland till Estland. Kyrkonst och politik under 1200-talet*. Diss. Tallinn: Mercur Consulting OY, 1999.
- Norn, Otto. *Att se det usynlige. Mysteriekult og ridderidealer*. København: K.E.C. Gad, 1982.
- Pegelow, Ingalill. ”Pictures of Cult and Letters of Indulgence”, *Images of Cult and Devotion. Function and Reception of Christian Images in Medieval and Post-Medieval Europe*. Søren Kaspersen & Ulla Haastrup (ed), 33–46. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen, 2004.
- Pernler, Sven-Erik. *Gotlands medeltida kyrkoliv. Biskop och prostar: en kyrkorättslig historia*. Diss. Visby: Barry Press Förlag, 1977.
- Roosval, Johnny. *Sveriges Kyrkor*. Band IV, hft 2, Halla ting. Norra delen. Stockholm: Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag, 1952.
- Schück, Herman. *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1959.
- Sonne de Torrens, Harriet M. (2003 a). *De fontibus salvatoris. A Liturgical and Ecclesiological Reading of the Representation of the Childhood of Christ on the Medieval Fonts from Scandinavia*, volume I. Diss. København: Københavns Universitet, 2003.
- Sonne de Torrens, Harriet M. (2003 b). *De fontibus salvatoris. A Liturgical and Ecclesiological Reading of the Representation of the Childhood of Christ on the Medieval Fonts from Scandinavia*, volume II. Catalogue of works and illustrations. Diss. København: Københavns Universitet, 2003.
- Svanberg, Jan. ”Stensulpturen”, *Signums svenska konsthistoria 3. Den romanska konsten*, 117–227. Lund: Bokförlaget Signum, 1995.